

Bollobás Enikő

A mai amerikai zsidó (női) irodalomról

„Mi történik ma az amerikai zsidó irodalomban?” – Ha ezt a kérdést tizenöt-húsz évvel ezelőtt halljuk, akkor bizonyára elég könnyen tudunk rá válaszolni. Akkor, az 1970-es években, magától értetődően sorolhattuk a neveket: Saul Bellow, Bernard Malamud, Norman Mailer, Philip Roth, Isaac Bashevis Singer. Ők voltak a nagy generáció, akik származásuk és irodalmi stílusuk szerint egyaránt a zsidó hagyományokhoz kötődtek, s valóban sokszínű, de mégis egyértelmű zsidó irodalmi iskolát, illetve mozgalmat képeztek. Az utánuk jövőkről mindez már sokkal kevésbé mondható el. Hiszen mi is köti össze Joseph Heller, Arthur Miller, E. L. Doctorow, Stanley Elkin, Raymond Federman, Grace Paley, Elie Wiesel, Ronald Sukenick, Jonathan Baumbach, Tillie Olsen, Cynthia Ozick, David Leavitt, Rebecca Goldstein, Marge Piercy, Erica Jong, Andrea Dworkin munkásságát? Vagy Louis Zukofsky, Muriel Rukcyser, Anne Sexton, David Antin, Allen Ginsberg, Jerome Rothenberg, Paul Goodman, Denise Levertov, Adrienne Rich és Maxime Kumin kötésze-

tét? A „származás”? Hogyan tudja vagy akarja számon tartani azt az olvasóközönség? Zsidó témájúnak kell lennie a szövegnek? Attól lesz „zsidó írás”? Létezik tehát *écriture juive*? Talán hozzátartozik ehhez a feldolgozás módja is?

Anélkül, hogy erre a nagyon bonyolult témakörre részletesen válaszolnék, szeretném leszögezni: az amerikai zsidó irodalom – bár reprezentánsai Magyarországon nem annyira közismertek – ma semmivel sem kevésbé fontos, gazdag vagy érdekes, mint húsz évvel ezelőtt. Talán másként „zsidó”, talán nem hagyományos (kelet-közép-európai értelemben) zsidó témához nyúl, de éppen valamiféle egyetemesség igénye miatt mintha „húsba vágóbb” volna az amerikai szekularizálódott zsidóság és a nem zsidó olvasóközönség számára egyaránt.

Ezt megpróbálom megmagyarázni. Úgy látom, hogy az amerikai irodalomkritika nem elsősorban azt a zsidó irodalmat jeleníti meg, hanem amely sajátosan zsidó szempontot tud hozzáadni az általános diskurzushoz, a társadalmi kérdések kezelésé-

hez. Ebben az értelemben „húsba vágóbb” ez az irodalom, hiszen a nagy, közös amerikai társadalom „testéről” van szó. Azokat a zsidó írókat tekintik igazán „érdekesnek”, akik képesek valamiféle sajátosan zsidó szempontot hozzátenni az olyan közös társadalmi és politikai kérdésekhez, mint a rasszizmus, a multikulturalizmus vagy a szexualitás. Ma, amikor az amerikai zsidó értelmiségi és professzionális réteg már a „fehér” hatalmi struktúra része (ahogyan ezt a filozófus David Hollinger elegánsan kifejtette), a zsidó gondolkodó feladata az, hogy partikularitásán és a szegregáción túl lépve felvállalja a diszkriminációban a zsidóság „helyére” lépő társadalmi csoportok sorskérdéseit. Így például a nőkét, a feketékét, a hispanikusokét, a homoszexuálisokét, a hontalan menekültekét.

Közismert a zsidó részvétel a nőmozgalomban,

illetve a színesbőrű lakosság érdekében folytatott emberjogi mozgalomban. Az olyan prominens gondolkodók, mint Hannah Arendt, Susan Sontag vagy Linda Kerber a zsidóságot a diszkrimináció metaforájaként fogják fel, s e „metaforikus zsidók” szószólójaként lépnek fel azok jogai védelmében. Én ezt a „metaforikus zsidó” írást és gondolkodást is az *écriture juive* részének tekintem, s úgy hiszem, ma az a „legzsidóbb”, aki a zsidóság által vallott humanista elveket nem zsidó kontextusban is tudja érvényesíteni.

De ha a zsidó progresszív humanizmus normarendszere alapján nemcsak a zsidóság érdekében köteles a zsidó író és gondolkodó kiállni, akkor e tágasabb elvek alapján a zsidó hagyományt és irodalmat visszamenőleg is át kell értékelni az új szempontok alapján.

Hadd említsek itt néhány példát. Miért került ki például Saul Bellow és Norman Mailer a politikailag (is) elfogadott irodal-

mi kánonból? Bellow-t „rasszizmussal” vádolják az olyanféle, kulturális hegemoniát sejtető kijelentéseiért, mint „ha majd a zuluknak is lesz Tolsztojuk, mi is fogjuk olvasni”.

Mailer bonyolultabb eset: ő azóta nem szalonképes, hogy 1969-ben Kate Millet klasszikussá vált könyvében leleplezte a Mailer-regények durva szexizmusát. Azóta mindenki számára világos, hogy Norman Mailer annak a férfiasságkultusznak a szószólója, amely a szexualitást az erőszakkal azonosítja, s a háborút és a gyilkolást is a szexuális aktus változataként fogja fel. Ma már inkább csak megmosolyogjuk a Mailer-regényekben megjelenő macho hiúságot és agressziót, de amikor a szex mint kegyetlen hatalmi játék jelenik meg, s egy ön-antiszemita etnikai szexuális politika allegóriája lesz, akkor a politikailag igényes olvasó leteszi a könyvet. Maile lényegében nem tanítják amerikai egyetemeken, nem olvassák a könyveit, nem mennek el a felolvasóestjeire, komoly irodalomkritikát alig írnak róla – annak ellenére, hogy ő maga „igyekezett megváltozni”.

Harmadik példám egészen más jellegű: a zsidó kulturális patriarchátus revízióját érinti. E. M. Broner nagyszerű könyvében (*The Telling: Az elmondás*, 1992) valószínűleg átírja a zsidó patriarchális hagyomány szent szövegeit, így például a sokat vitatott „Női Hagáda” című fejezete a széder új, feminista forгатókönyvét adja.

A továbbiakban szeretnék röviden bemutatni néhány amerikai zsidó író- illetve költőnőt. Nevükkel gyakran találkozunk az irodalomkritika kanonizáló alapműveiben. Tilli Olsen, Grace Paley és Cynthia Ozick orosz bevándorlók, Parge Piery pedig munkácsolókból származik. Mind a négyen különleges érzékenységgel kezelik a szegénység, a marginalizáltság, a családi és a személyes múlt nagy irodalmi témáit.

Tillie Olsen (1913-) sokat ír munkásokról, nőkről, betegségről, bigott vallásosság-

ról, a társadalmi kirekesztettség számalan formájáról (*Tell Me a Riddle – Mondj egy találós kérdést*). A feminista mozgalom egyik nagy humanistájaként tartják számon, aki az elsők között hívta fel a figyelmet a női kreativitás „csöndjeire” (lásd *Silences – Csöndek* című könyvét), valamint a (feminista) anyák és (feminista) lányok közti sajátos lelki-érzelmi meghittsége (*Mothers and Daughters: That Special Quality – Anyák és lányok: az a különleges minőség*).

Grace Paley (1922-) írásaiban is összekapcsolódik a köz- és a magánélet: hősei rendre nagy ügyek elkötelezettjei, akiknek privát kapcsolataikkal kell összeegyeztetniük politikai meggyőződésüket (*Later That Day – Később aznap*). Ezek a nők (mert általában nőkről olvashatunk) visszautasítják a férfiak számára kötelező amerikai individualizmust és a nők családi alávetettségének két alternatíváját egyaránt. A híres „amerikai Narcissus” ellenében ezek az asszonyok kifelé tekintők és politikailag elkötelezettek, ugyanakkor magánéletükben asszertív módon deklarálják a személyesség és az egyéni választások erejét.

Cynthia Ozick (1928-) náluk sokkal direkter módon nyúl zsidó témához. Magát mindig zsidó írónak vallva

a sajátjának tekinti a nemzetközi zsidóság intellektuális és történelmi örökségét.

Jiddis költőket fordított angolra, s adta ki őket több antológiában. Regényeiben a Holocaust és a művészi produktivitás kapcsolata foglalkoztatja (*The Messiah of Stockholm – A stockholmi Messiás*), a Holocaust utáni zsidó asszimiláció (*The Cannibal Galaxy – Kannibálok gyülekezete*), valamint a zsidó pedagógiai hagyomá-

nyok alkalmazása (Teh Shawl – Az imasál). Ozick annak az irodalmi mozgalomnak az első számú reprezentánsa, amely a zsidó textuális hagyományt, a zsidó látásmódot és a női írásmódot együtt kísérli megvalósítani.

Marge Piercy-t (1936-) szintén a társadalmi egyenlőtlenségek foglalkoztatják, regényei és versei egyaránt a feminista üzenet hordozói. Prózájában az anyától és nagyanyától tanult mesemondó tradíciót eleveníti föl, szociális és feminista témák szolgálatába állítva azt. A feminista utópia meggyökereztetése az ő nevéhez fűződik: ez a science fiction mára alapvető feminista regényforma lett, amelyben társadalmi, nemek közötti, szexuális és percepcióbeli határok könnyedén átléphetők (*Woman of the Edge of Time – Asszony az idők peremén*).

Alix Kates Shulman (1932-) filozófus és író, a modern feminista fejlődésregény egyik megteremtője (*Memoirs of an Ex-Prom Queen – Egy egykori bankettkirálynő emlékiratai*). Különösen az érdeklő, hogy a hatvanas évek nagy nőmozgalma hogyan változtatta meg a nők életét, a ténédzsereket és a férjes asszonyokét egyaránt (*Burning Questions – Égető kérdések*). Erica Jong (1942-) a női szexualitást őszintén feltáró regényeiről ismert, amelyekben humorral és leplezetlenül ír a patriarchátusban csak férfiaknak fenntartott élményekről (*Fear of Flying – A repülés szédülete*). Andrea Dworkin (1946-) radikális feminista és lesbikus aktivista, költő, esszé- és prózaíró. Elsősorban a nőkkel szemben elkövetett agresszió és szexista kulturális szokások foglalkoztatják, a pornográfia elleni mozgalom egyik legismertebb szószólója (*Woman Hating – Nőgyűlölet*).

Muriel Rukeyser (1913–80) New York-i költő, esszéista és prózaíró volt, nagy politikai ügyek elkötelezett harcosa. A gazdasági válság idején kommunista eszméket

vallott, a vietnami háború alatt Denise Levertovval együtt Vietnamba utazott, majd az Amerikai PEN Klub elnökeként Kim Chi-Ha dél-koreai költő bebörtönzése ellen tiltakozott. Elsősorban költőként tartják számon, aki az ötvenes években az úgynevezett objektivista költőcsoport tagjaként bátor kísérletező volt: hitt abban, hogy a nyelv zeneiségével és taktilis minőségével lehet hatni a fizikai, érzelmi, mítikus vagy akár politikai valóságra. Témáinak tágassága miatt Walt Whitmannel rokonítják. Legismertebb regénye a *The Orgy* (Az orgia).

Denise Levertov (1923–97) minden bizonnyal az egyik legnagyobb amerikai költő. „Bukolikus” gyermekkorra emlékszik vissza, apai ágon orosz hászid rabbiktól, anyai ágon walesi misztikus ősoktól származik. Amerikai költőnek vallja magát, bár már huszonöt éves volt, amikor Angliából az Egyesült Államokba települt. A William Carlos Williams- és II.D.-féle költői hagyomány folytatója, Charles Olson, Robert Duncan és Robert Creeley mellett a Black Mountain költői csoportosulás prominens tagja (annak ellenére, hogy nem is járt a Black Mountain College-ba). Különlegesen termékeny költő és esszéíró. Verseiben a hétköznapi élet szentségéről ír, a domesztikus témák költőivé és (hászid) misztikussá emelésének mestere. Elkötelezett politikai költő is: a nagy történelmi-társadalmi kérdések mellett a privát szféra politikumának megfogalmazója. Verseiben a női létet ünnepli, a (női) zsidó spiritualitást és a szexualitást – sőt a magányt és az öregedést is.

Anne Sexton (1928–1974) korai halála ellenére komoly életművet hagyott hátra.

Az úgynevezett konfesszionalista költők egyike volt: verseiben, amelyeket terápiakus céllal kezdett írni, kegyetlen őszinteséggel tárja fel a depresszió és az elmeháborodottság rettenetes folyosóit. Különösen érdekelték a női kreativitás csapdái, valamint az öngyilkosság, a vérfertőzés, az anyaság és az önértékelés témái.

Adrienne Rich (1929-) az egyik legnagyobb hatású amerikai költő és feminista gondolkodó. A hatalom, a szexualitás, a női kultúra és nyelv kérdéseivel foglalkozó írásai nem hiányozhatnak egyetlen feminista antológiából sem. Majd húsz verseskötete jelent meg, amelyekben több fronton harcol a rasszizmus, a militarizmus, a homofóbia és az antiszemitizmus ellen.

Amint e rövid írásból kitűnik,

az amerikai zsidó irodalom női képviselői mára már komoly hagyománnyal rendelkeznek.

Sokféleségük ellenére megőrizték közös zsidó gyökereiket, ugyanakkor a zsidóság ősi érzékenységét a társadalmi igazságtalanságok iránt a nem partikulárisan zsidó ügyek szolgálatába is állítják. Bámulatos módon zsidóságuk még hitelesebb és erősebb lesz ettől.

Névjegy

Bollobás Enikő (1952)
irodalomtörténész. 1975-ben szerzett diplomát az ELTE BTK angol-általános nyelvészet szakán. Jelenleg docens, tanszékvezető az ELTE amerikanisztika tanszékén. Művei: *Tradition and Innovation in American Free Verse* (Bp. Akadémia, 1986.), *Charles Olson* (New York, 1992.)